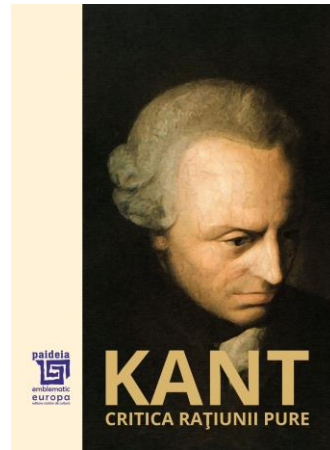

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv: Immanuel Kant, *Opere. Critica rațiunii pure*, Traducere, Studiu introductiv, Studiu asupra traducerii, Note, Bibliografie selectivă, Index de concepte german-român, Index de concepte român-german de Rodica Croitoru, București, Editura Paideia, 2019, 1061 p., ISBN 978-606-748-308-6

TRADUCEREA CA RESTITUIRE VALORICĂ ȘI EVENIMENT CULTURAL

ALEXANDRU BOBOC
Academia Română

1. Cu o astfel de intitulare ni se anunță de fapt concepția traducătoarei despre „condițiile de posibilitate” (kantian vorbind) ale realizării unei traduceri, care, într-adevăr, nu se poate reduce la o simplă transpunere, ci constituie o localizare a textului tradus în spiritul limbii și al culturii în care este mutat, cu respectarea regulilor semantice și hermeneutice și însoțit de un aparat aparent auxiliar, dar necesar, privind îndeplinirea condițiilor în care este tradus, într-o nouă etapă din „Kant-Forschung”, textul capodoperei kantiene.

Tocmai aceasta și realizează autoarea, cu o pregătire teoretico-metodologică temeinică și o cunoaștere de fond a domeniului, utilizând și experiența participării active la manifestări internaționale consacrate „lecturii” operelor marelui gânditor modern, în condițiile noii înțelegeri a unității dintre tradiție și actualitate în valorizarea creațiilor de referință din istoria culturii.

Poate nu întâmplător, Rodica Croitoru notează (într-o relatare a sa despre un „Workshop organizat de Universitatea din Erlangen asupra traducerilor din opera lui Kant”, în „Revista de filosofie”, nr. 6, 2018, p. 592): o sarcină importantă „ar fi explicarea problemelor teoretice de traducere raportate la limbajul lui Kant, ca și la dezvoltarea terminologiei sale” și, nu în ultimul rând, „evidențierea problemelor

concrete de traducere în diferite limbi, din perspectiva istoriei conceptelor”; și aceasta în vederea „unui mare scop comun, acela de a transpune opera kantiană cât mai exact și în culturi diferite față de cea de origine, spre a putea introduce în aceste culturi-țintă standardele culturale ridicate ale celei de origine, dar totodată și de a gândi în spirit kantian”...

Pe acest fond și precizează (în „Notă asupra ediției”): „*Critica rațiunii pure*... a intrat în interacțiune cu cultura românească în secolul al XIX-lea, printr-o mișcare ascendentă până în zilele noastre; drept care, până acum i s-au dedicat două ediții, precum și studii asupra ideilor sale și simpozioane științifice. Față de felul în care a fost primită de cultura românească, una dintre cele mai semnificative între culturile europene, am considerat o datorie elaborarea unei ediții noi, conform standardelor științifice actuale”.

2. Fără a încerca o prezentare a concepției asupra lui Kant și a operei sale, așa cum o interpretează traducătoarea, reținem atenția asupra unor aspecte (și momente) pe care (poate și subiectiv!) le considerăm mai importante.

Mai întâi, ceva despre studiul introductiv (p. 7–87), care constituie o amplă prezentare a problemelor *Criticii* și a acțiunii ei istorice, începând chiar cu evoluția de după *Critica rațiunii pure*, prin redarea cu acuratețe a continuității spiritului acesteia în contextul (atât de bogat și cu îndemn la „Selbstdenken”) operei lui Kant, – totul într-o viziune ce îmbină descrierea cu reflecția asupra semnificației punerii problemelor și a conceptelor de bază kantiene, concepte care au și rămas în aparatul conceptual al construcției (și reconstrucțiilor) teoriilor asupra cunoașterii, acțiunii și creației până în zilele noastre.

Reținem precizarea în legătură cu cele două ediții ale *Criticii*: „Diferitele traduceri au publicat cele două ediții fie simultan, pe aceeași pagină, fie succesiv, pasajele modificate unul după altul, fie au procedat la combinarea celor două... Dar după cum, din experiența noastră nu am întâlnit ediții în volum unic fără ca elemente din prima ediție să treacă, din greșeală, în a doua sau invers, *noi am hotărât*, pentru a evita eventualele erori, ca și pentru ușurința cititorului, *să le prezentăm în două volume* (subl. n.) separate, după cum a procedat Academia din Berlin, după care s-a realizat traducerea” (p. 23).

Este binevenită menționarea traducerilor *Criticii*... în limba română, începând cu fragmentele traduse de M. Eminescu: „prima ediție completă” (T. Brăileanu, 1930), apoi „o ediție mai elaborată” (N. Bagdasar, 1969). „Traducerea noastră, pe lângă lucrul cu ediția Academiei din Berlin, a fost confruntată și cu edițiile semnate de Felix Gross (1913), Nicolae Bagdasar (1969), Alexandre J.-L. Delamare și François Marty (1980), Alain Renaut (1997), Paul Gruyer și Allen W. Wood (1998); în total am beneficiat de 11 confruntări” (p. 24).

Pe parcursul studiului introductiv se fac referiri cu sens de clarificare (uneori și o nouă interpretare) la comentatori de referință în Kant-Forschung, ceea ce contribuie atât la înțelegerea textului kantian, cât și la receptarea lui constructivă în noua etapă a cercetării.

3. În ceea ce privește studiul asupra traducerii, realizat cu grija de a proceda cu nuanță și discernământ, se poate spune că el intervine ca o parte constitutivă a viziunii în care traducătoarea a conceput redarea textului în limba română „într-o versiune mai apropiată de original și de exigențele actuale” (p. 89).

Referirile la autorii români care au tradus *Critica...* pun în lumină meritele fiecăruia, fără a neglija semnalarea unor aspecte ce țin de anii în care au apărut, caracterizând totodată autorii în cauză și semnalizând unele dificultăți în traducerea unor termeni.

De exemplu: „simțire” pentru „Gemüt” (în traducerea lui N. Bagdasar). Raportat la traducerea franceză cu „esprit” și cea engleză cu „mind”, se propune „suflet” (p. 91), cu precizarea „că însuși «Gemüt» dispune de o polisemie, care include atât o semnificație biologică, învecinată noțiunii de principiu vital (*psyche*), precum și sensurile de facultate capabilă de operații psihice, capacitate, facultate a sufletului” (p. 91).

Cu toată argumentarea (pe larg), traducerea cu „suflet” trebuie, credem, luată după principiul formulat de Quine (și alții) privind „indeterminarea” unei traduceri (*Ontological Relativity and Other Essays*, 1969), cu completarea lui J. Simon (*Sprachphilosophie*, 1981) că orice traducere are „o relevanță pragmatică, presupune chiar o „toleranță pragmatică”. Greu traductibil, „Gemüt” necesită, poate, o descriere, în urma căreia nu ar fi chiar de netolerat chiar „simțire” sau poate „fire”, „spirit”. Nu insistăm, e bine și „suflet”.

În ceea ce privește termenii „Selbstständigkeit” și „Wille” (p. 91–92), ca și „Vollständigkeit”, echivalările vin (în mod corect) prin contextele în care sunt folosiți, și cred că este o cale bună în această „corectare” a aparatului critic elaborat de Bagdasar. Este binevenită astfel precizarea: „Ca strategie generală, noi am conceput traducerea lucrării de față prin păstrarea sensului (sensurilor) dat(e) de Kant conceptului respectiv, după cum îi folosește el în *Critică* precum se regăsește în *Indexul de concepte german-român*” (p. 94).

Probleme ridică, într-adevăr, termenii: *Gegenstand-Object*, care au o formă germană și una latină; se propune „obiect”, întrucât „ambele au fost găsite potrivite pentru a desemna o formă a însinelui, anume cea *obiectuală*” (p. 94). Să nu uităm însă că această formă vine ca „Gegenständlichkeit”, care (*à propos* de „Object”) s-ar traduce prin „obiectualitate”, termen folosit în unele dezvoltări ulterioare ale „teoriei obiectului” (*Gegenstandstheorie*). Dar aceasta este o altă chestiune și nu pune în dificultate echivalarea din noua traducere.

3. Perechea *Sache-Ding*, în care al doilea termen „deschide calea către *Object* sau *Gegenstand* într-o măsură ceva mai mică aici (dar mai mare în lucrările precritice)”, iar soluția, în condițiile în care Kant îi folosește pe ambii (dar în mai mică măsură pe „Sache”), rămâne sarcina de a-i urmări în contexte (așa cum se și face de fapt), dar să nu uităm (tot în perspectiva unei „*Gegenstandstheorie*”) că problema rămâne.

Aș menționa aici (dar nu ca o obiecție!) că mai târziu, în studiul din 1794 (deci, după experiența *Criticilor*), cu titlul *Von einem neuerding erhobenen Ton in der Philosophie*, Kant scria: „In der Form besteht das Wesen der Sache (forma dat esse rei hieß es bei den Scholastiken) sofern dieses durch Vernunft erkannt werden soll”... Aici punerea lui „Sache” nu este întâmplătoare, căci, dincolo de unele utilizări sub nota nedistinției dintre „lucru” (*Ding*) și „fapt” (*Sache*), așa cum se argumentează și în traducerea de față prin referire la context, necesită o mai clară înțelegere a triadei conceptului *Ding* (lucru), *Sache* (fapt) și *Gegenstand* (obiect), care ține de funcția raportării termenului la „ceva”, în delimitare prin *formă*.

În formularea citată mai sus, *faptul* (*Sache*) este esențial în delimitarea între *lucru* (*Ding*) și *obiect* (*Gegenstand*), dar numai atunci când se dă o determinare: obiect pentru ceva (*Gegenstand für etwas*), altfel spus, stă în relație cu „ceva”, de pildă: *faptul* este determinat ca „obiect” pentru simțuri, este „obiect al unei intuiții empirice”, adică *fenomen* (*Erscheinung*) și nu *lucru în sine* (*Ding an sich*).

Dar să ne referim la „Ding” și „Sache” în folosirea lor *uneori* indistinctă în textul *Criticii* – de pildă: *A30* – „eine Sache an sich”, uneori, iar mai jos: „Das Ding an sich selbst” și „die Gegenstände an sich” – ține de context: „...„Dagegen ist der transzendente Begriff der Erscheinungen im Raume eine kritische Erinnerung, daß überhaupt nichts, was im Raume angeschaut wird, eine Sache in sich”... (în traducere: „Dimpotrivă conceptul transcendental al fenomenelor în spațiu este un avertisment critic, că în genere nimic, din ceea ce este intuit în spațiu, nu este *lucru în sine*” (p. 131 – și trimite la *nota 58*: „Față de forma consacrată de *Ding an sich*, pentru „lucru în sine”, rareori apare și „Sache an sich” (p. 131).

4. Alta este *situația* lui „Ding” ca: „Ding an sich / an sich selbst”, în *A30* pus în raport cu „Vorstellung”, ceea ce angajează poziția termenului în idealismul transcendental: „...was wir äußere Gegenstände nennen, nichts anders als bloße Vorstellungen unserer Sinnlichkeit sind, deren Form der Raum ist, deren wahres Korrelatum aber, d.i. das Ding an sich selbst, dadurch nicht erkannt wird, noch erkannt werden kann, nach welchen aber auch in der Erfahrung niemals gefragt wird” (...„ceea ce noi numim obiecte externe, nu sunt altceva decât doar reprezentări ale sensibilității noastre, a cărei formă este spațiul, dar al cărei corelat, adică lucrul în sine însuși, nu este cunoscut deloc prin aceasta, nici nu poate fi cunoscut, dar asupra căruia în experiență niciodată nu se pune problema” (p. 131, în trad. de față).

Este un text ce cuprinde conceptele de bază pentru a înțelege poziția acestui „Ding an sich selbst”. Fără multe dezvoltări, subliniem legătura cu un text important pentru înțelegerea poziției-cheie a corelațiilor de mai sus: „...als wird es nur mit *Begriffen* und *Grundsätzen*, die wir *a priori* annehmen, tünlich sein, indem man sie nämlich so einrichtet, daß dieselben Gegenstände *einerseits* als Gegenstände der Sinne und des Verstandes für die Erfahrung, *andererseits* aber doch als Gegenstände, die man bloß denkt, allenfalls für die isolierte und über Erfahrungsgrenze hinausreichende Vernunft, mithin von zwei verschiedenen Seiten betracht werden können” (în traducerea lui N. Bagdasar la p. 25: „Dacă se va putea face numai cu

concepte și principii pe care să le admitem a priori, aranjându-le anume astfel ca aceleași lucruri să poată fi considerate pe de o parte, ca obiecte ale simțurilor și intelectului pentru experiență, iar pe de altă parte, ca lucruri pe care le gândim numai, în tot cazul pentru rațiunea izolată și năzuind a depăși limita experienței, prin urmare din două laturi diferite” – este clar că aici „lucruri” vine pentru „Gegenstände”, iar „se va putea face”, pentru „betracht werden können”, ceea ce în ediția de față vine ca „obiecte”, p. 373).

Este de interes de aici „betrachtet” (considerat), asupra căruia a atras atenția E. Adickes (*Kant und das Ding an sich*, 1924, la p. 156, folosește „zu betrachten”), iar apoi G. Prauss (*Kant und das Ding an sich*, 1974), considerând „că expresii precum «Ding an sich» sau chiar «Ding an sich selbst» nu sunt altceva decât prescurtări ale expresiei «Ding an sich selbst betrachtet». Tocmai de la acest «betrachtet» ele își primesc sensul lor determinat și se presupune dar că în cazurile în care Kant folosește acest «selbst», dincolo de el „«stillweigend» Kant das «betrachtet» mitdenkt” (gândește tacit acest «betrachtet», „considerat”).

Hipostazierea, într-o lume metafizică a „expresiei «Ding an sich», nu se justifică: Kant însuși, nu merge spre o astfel de hipostaziere, ci spre o reflecție filosofică determinată”, reflecție care „se originează în experiența obiectelor sensibile-concrete”, pe care Kant o caracterizează după tematică sau context și ca „Sachen”, „Gegenstände”, „Objekte”; în reflecție kantiană „nu e vorba numai de «lucruri» (*Dingen*) ci și de «Sachen» (fapte), «Gegenständen» (obiecte) și «Objekten an sich selbst betrachtet» (Obiecte considerate în ele însele) (*Ibidem*, p. 30).

Așadar, „lucrul în sine” nu e un lucru (*wirklich*), ci ceea ce reflecția filosofică îl caracterizează ca „lucru”. Ca și referință în „semioză” (procesul prin care sensul capătă sens), el vine *prin* limbaj!

5. Dezvoltările în jurul temei „lucru în sine” privesc tema ca atare, cu o atât de amplă posteritate în studiile kantiene, și nicidecum tratarea ei în „Studiul introductiv” (p. 95, îndeosebi), unde prezintă „reflecția transcendențială” în semnificația ei majoră.

Ar fi încă multe de relevat din această bogată și ingenioasă tratare și clarificare de sensuri a conceptelor kantiene. Mai reținem însă atenția asupra cuplului *Gedanke-Idee*, prilej cu care se demonstrează importanța folosirii contextelor: „Ei se referă, primul la mentalul neprelucrat, care se prezintă doar ca «gândire», iar al doilea la același mental, dar finalizat într-o «idee». Uneori Kant îl abordează pe primul în limita intersecției sale cu al doilea; dar dacă am ceda acestei depășiri de limită și i-am echivala pe cei doi prin «idee», atunci nu ar avea sens o maximă kantiană devenită celebră, anterior tradusă incorect; ea se află la A51/B75: «Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriff sind blind», așadar: «Gânduri (nu idei) fără concepte sunt goale, intuiții fără concepte sunt oarbe». O gândire nedeterminată poate fi lipsită de conținut, pe când o idee nu mai poate fi, pentru că

ea este o formă de cunoaștere cu valoare de principiu, iar dacă ar fi o idee, deci un principiu al rațiunii, el ar trebui să exprime ceva, să aibă un conținut” (p. 96).

Kant are în vedere semnificația Ideii ca „Idee transcendentă” a rațiunii: „Dacă așadar despre conceptele transcendente ale rațiunii trebuie să se spună: *ele sunt numai idei*, atunci noi nu le vom considera totuși ca fiind superflue și nule. Căci, deși niciun obiect nu poate fi determinat prin ele, astfel ele pot servi totuși ca temei și pe neobservate intelectului în vederea canonului care să îi permită să își extindă întrebuițarea sa și să o facă unanimă, prin care el nu cunoaște ce-i drept niciun obiect mai mult, decât ar cunoaște conform conceptelor sale” (p. 313, traducerea de față).

6. Este neîndoielnic că realizarea acestei ediții a necesitat un volum de muncă enorm, finalizându-se într-o veritabilă creație, căci o traducere este ea însăși o formă a creației în planul valorilor teoretice. Așa cum s-a observat, „în general, o inovație care s-ar putea reține în ultimii treizeci de ani este trecerea de la o perspectivă pe care o putem numi «lingvistică» la o alta pe care am putea-o numi «culturală»”; „traducerea în perspectivă culturală se concentrează asupra inovațiilor lingvistice și culturale care emerg din textul la care s-a ajuns. Această distincție amintește (dar e diferită) de cea formulată într-o perioadă precedentă, între traducere naturalizantă (considerată caracteristică clasicismului francez: o apropiere de lector) și traducerea înstrăinantă (frecvent preferată de romantici: o apropiere de lectorul de text)” (Giulio Lepschy, *Tradure e traducibilità. Quindici seminari sulla traduzione*, Milano, 2009, p. 9, 11).

Este adevărat că se poate vorbi și de „intraductibil în traducere”; „traducerea constă în a spune *aceleași* lucruri nu numai cu cuvinte diferite, fără îndoială într-o altă limbă”; *traducerea* nu trebuie confundată cu *interpretarea*: traducerea e săvârșită de cel care cunoaște *două* limbi și substituie cuvinte și fraze ale unui text într-o limbă în modul de a produce un text în altă limbă; în schimb, interpretarea este realizată într-o singură limbă: „«traducerea radicală» este în realitate operată de un interpret care încearcă să «înțeleagă» expresiile unei limbi necunoscute pentru a le reda în propria limbă mai bine decât un traducător” (*Ibidem*, p. 21, 29, 51).

7. Evident, nu vrem să urmărim sfaturile unei teorii a traducerii, dar unele recomandări sunt în aceasta esențiale pentru a realiza o traducere, mai ales în condițiile lumii de azi, când „a devenit clar că civilizația noastră e hrănită cu traduceri și nu e de gândit fără acestea” (p. 87) și de aceea are importanță *ce* și *cum* traducem, fideli originalului (și nu oricare), chiar și în cazul folosirii calculatorului. Căci problema nu este de calculare, ci de cunoaștere a limbajelor (cel din care se traduce și cel în care se traduce), precum și a culturii timpurilor în care a fost creată opera ce urmează a fi tradusă.

Revenind la noua traducere a *Criticii rațiunii pure*, avem toate motivele să spunem că realizarea ei este remarcabilă atât în redarea textului, cât și în aparatul tehnic (note, index de concepte german-român și român-german, index de concepte) constituit cu competență și spirit de organizare. Discuțiile purtate mai sus nu au decât un sens de clarificare în vederea unei mai bune înțelegeri a textului *Criticii* și nu vor nicidecum să umbrească o mare realizare, de fapt un eveniment în câmpul cercetării filosofice și al afirmării personalității autorilor noștri în perioada actuală a interacțiunii culturilor lumii.

